

Усе викладене в доповіді, на нашу думку, є переконливим свідченням того, що сучасна позашкільна освіта України, ґрунтуючись на концептуальних ідеях корифеїв вітчизняної та зарубіжної педагогіки, поступово стверджується в суспільстві як самостійне й соціально активне явище, один із потужних факторів модернізації освітнього простору України.

Список літератури

1. Вербицький В.В. Формування практичного розуму цілеспрямованого учня. З досвіду сталого розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти / В.В.Вербицький – К. : «Деміург», 2002 р.
2. Дослідницька робота школярів з біології: Навчально-методичний посібник / За заг. ред. к.б.н. С.М. Панченко, Л.В. Тихенко. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2008. – 368 с.
3. Методичні засади реалізації пріоритетних напрямів експериментально-дослідницької діяльності (з досвіду роботи еколого-натуралістичних центрів України) : Виробн.-практ. видання. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2005. – 468 с.
4. Про затвердження критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти : наказ МОН України від 05.05.08 № 371 / Інформаційний збірник МОН України. – 2008. – № 13-15. – С. 20.
5. Розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в системі роботи Сумського територіального відділення МАН України. Методичний посібник / За заг. ред. Тихенко Л.В. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2008. – 296 с.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976-1977.
7. Тихенко Л. В. Створення моделі біологічної освіти у позашкільному соціумі // Розвиток біологічної освіти в Україні : зб. матеріалів наук.-практ. конф. – Мелітополь : МДПУ, 2006. – С. 92–96.

ВИХОВАННЯ СОЦІАЛЬНО КОМПЕТЕНТНОЇ ОСОБИСТОСТІ У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Литовченко Олена Віталіївна, завідувача
лабораторією діяльності позашкільних
закладів Інституту проблем виховання
АПН України, кандидат педагогічних наук

Можливості освіти у здійсненні її соціальних функцій визначають значна кількість чинників, серед яких одним з важливих є відповідність змісту, організації освіти сучасному рівню розвитку психолого-педагогічної науки. Водночас, прогресивні тенденції у педагогічній практиці вимагають відповідної реакції педагогічної науки, функції якої полягають не лише у тому, щоб обґрунтувати

актуальний стан педагогічної проблеми, але визначити її перспективний стан.

Лабораторія діяльності позашкільних закладів розпочала фундаментальне дослідження з проблеми “Педагогічні засади оптимізації виховного потенціалу навчального процесу у позашкільних навчальних закладах” (2009-2011 рр.), яке передбачає: 1) аналіз сучасного стану проблеми; 2) визначення нереалізованих можливостей (потенціалу); 3) визначення та обґрунтування педагогічних засад (основ) реалізації цих можливостей.

Відповідно актуалізується питання визначення критеріїв оцінки наявного стану проблеми у позашкільних навчальних закладах та виховного потенціалу; визначення результату навчально-виховного процесу позашкільних навчальних закладів. У конкретизації напрямів дослідження враховували: 1) сучасні тенденції розвитку освіти взагалі та позашкільної освіти, зокрема; 2) соціокультурні потреби.

Категорія „компетентність” виступає як одне з основних понять модернізації змісту сучасної освіти; одним з найбільш перспективних підходів у педагогічній науці сьогодні є компетентнісний підхід, який представляє такий вид змісту освіти, котрий не зводиться до знаннєво-орієнтаційного компоненту, а передбачає оволодіння досвідом вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних ролей [1]; передбачає спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток основних компетентностей особистості, тобто здатності вирішувати задачі у різних сферах діяльності на базі теоретичних знань. Компетентнісний підхід в освіті набуває популярності у європейських країнах, його засновником вважають британського психолога Дж. Равена, до сфери наукових інтересів якого входять проблеми природи компетентності, діагностики компетентностей учнів тощо.

Варто підкреслити: на сучасному етапі значною є увага педагогічної громадськості до компетентнісного підходу саме стосовно позашкільної освіти (у європейських країнах вживається термін „неформальна освіта”). Питання про ключові компетенції, якими має володіти учень, зокрема, піднімалися на Міжнародній конференції з питань позашкільної освіти „Формула Європы: Сегодняшние компетенции завтрашнему успеху” (15-17.04.2008, м. Вільнюс, Литва) та інших заходах, присвячених неформальній освіті.

Водночас, у сучасному соціокультурному просторі України актуальною є проблема підготовки молодшої людини, здатної до самореалізації у професійній сфері, ефективної діяльності у суспільстві, соціальної взаємодії тощо. Отже, серед найбільш

важливих компетентностей особистості будемо розглядати соціальну компетентність.

Дослідження „соціальної компетентності” учнів як інтегрального результату навчально-виховного процесу у творчих об’єднаннях різних напрямів позашкільної освіти актуалізується в контексті соціальних функцій позашкільної освіти (виховання особистості, сприяння ефективній соціалізації особистості). Отже, в межах проблеми оптимізації виховного потенціалу навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах припускаємо доцільність обрати предметом дослідження *один з аспектів результату навчально-виховного процесу – соціальну компетентність особистості*.

Різні аспекти проблеми (сутність категорій „компетентність”, „соціальна компетентність”; діагностика, виховання та розвиток компетентної особистості) представлені у психолого-педагогічних джерелах. Зокрема, наукові підходи до виховання соціально активної особистості розглянуто у працях О. Сухомлинської, К. Чорної та ін; професійній та комунікативній компетентності особистості присвячено дослідження І. Бега, С. Демченко, А. Онкович та ін.; життєва компетентність є предметом дослідження І. Єрмакова, Л. Сохань, І. Ящук та ін.; проблемі соціальної компетентності особистості присвячено роботи М. Гончарової-Горянської, М. Докторович, О. Кононко, В. Масленнікової та ін. Складові соціальної компетентності, а саме компетентність соціального вибору, компетентність соціальної дії, розглянув у своєму дослідженні П. Кендзьор. Різні аспекти виховання та соціалізації учнів у позашкільних навчальних закладах відображені у працях О. Биковської, С. Букреєвої, В. Вербицького, А. Золотарьової, Б. Купріянова, Л. Логінової, Г. Пустовіта, Т. Сущенко та ін.

Проте, проблема виховання соціально компетентної особистості у позашкільних навчальних закладах залишається актуальною. По-перше, не зважаючи на значний інтерес науковців до проблеми компетентності, в її межах залишаються ряд дискусійних питань, зокрема, питання діагностики компетентностей та ін. По-друге, особливості виховання соціально компетентної особистості у різних соціальних інститутах, у позашкільних навчальних закладах, зокрема, розкрито недостатньо. Водночас, організаційні, психолого-педагогічні та інші особливості навчально-виховного процесу позашкільних навчальних закладів дозволяють зробити припущення про його суттєві можливості щодо вирішення проблеми. Останнє твердження вимагає відповідної експериментальної перевірки та теоретичного обґрунтування.

Метою статті є висвітлення деяких суттєвих питань дослідження соціальної компетентності особистості як одного з аспектів результату навчально-виховного процесу позашкільного навчального закладу.

Перше питання дослідження – питання про сутність провідних категорій.

Поняття “соціальна компетентність” є інтеграцією термінів „соціальний” (від лат. *socialis* – суспільний) та „компетентність” (від лат. *competens* – належний, відповідний).

У психолого-педагогічній науці існують різні підходи до розуміння сутності категорії **„компетентність”**. Словник іншомовних слів сутність поняття “компетентність” представляє як поінформованість, обізнаність, авторитетність [9]. Компетентність розуміють як рівень освіченості людини, що характеризується здатністю вирішувати задачі у різних сферах діяльності на базі теоретичних знань. Дж. Равен визначає компетентність як специфічну здатність, яка необхідна для ефективного використання конкретної дії у певній галузі і яка включає вузькоспеціальні знання, уміння, способи мислення, а також відповідальність за свої дії [6]. Н. Лавриченко визначає поняття „компетентність” як психосоціальну якість, джерелом якої є відчуття власної успішності та корисності, котра сприяє усвідомленню особистістю власної здатності ефективно взаємодіяти з оточенням [5]. Компетентність розуміють також як здатність у плинних умовах діяти адекватно, конструктивно застосовувати при цьому набуті знання і досвід. Сучасні дослідження розглядають компетентність у широкому значенні, включаючи до її складу не лише знання, уміння, досвід їх застосування, але також мотиви діяльності, систему ціннісних орієнтацій особистості [3; 4; 7].

Сьогодні у психолого-педагогічній науці відомі різні класифікації компетентностей особистості, які розглядають компетентності нижчого та вищого рівнів, так звані „ключові” компетентності. Дж. Равен говорить про так звані „вищі компетентності”, які – незалежно від того, у якій конкретній сфері вони проявляються, – передбачають наявність у людини високого рівня ініціативи, здібності організовувати інших людей для досягнення поставлених цілей, готовність оцінювати й аналізувати соціальні наслідки власних дій [7].

Можемо говорити про наступні основні види компетентностей за характером вирішуваних задач: *загальнокультурна компетентність* (орієнтації в світі культури), *соціальна компетентність* (здатність до високого рівня соціальної взаємодії, раціональної соціальної діяльності на користь собі і суспільству), *допрофесійна*

компетентність (орієнтації в світі професій, системі професійної освіти, ситуації на ринку праці, формування знань і умінь, що мають опорне значення для професійної освіти), *професійна компетентність* (здатність вирішувати професійні задачі раціонально, на високому рівні), *методологічна компетентність* (здатність вирішувати дослідницькі, світоглядні, творчі задачі).

Категорія „*соціальної компетентності*” класифікується як інтегральна характеристика особистості з боку її особистої свідомості та оптимальної для віку міри соціальної поведінки [4]. Соціальну компетентність розглядають також як здатність до високого рівня соціальної взаємодії, раціональної соціальної діяльності на користь собі і суспільству; як сукупність знань, вмінь та ціннісних орієнтацій, які зумовлюють доцільну поведінку особистості в соціальному середовищі [3].

У структурі поняття „соціальної компетентності” сучасні дослідження розглядають наступні компоненти: знання (наявність деякого об’єму інформації; можуть бути свідомими, неусвідомленими, інтуїтивними); вміння (реалізація знань на практиці); ціннісні орієнтації особистості, які зумовлюють і зумовлюються ставленням до існуючого знання (прийняттям, неприйняттям, ігноруванням, трансформацією) [3]. Дж. Равен у праці „Педагогическое тестирование. Проблемы, заблуждения, перспективы” підкреслює значення цінностей у структурі компетентності, які визначають зміст та результат діяльності, спосіб поведінки особистості. Крім того, автор зазначає про важливість мотивації у розвитку компетентності [7].

Отже, у цьому контексті можемо припустити, що за умови наявності необхідних знань, умінь та досвіду особистість може сприймати або не сприймати соціально схвалювані моральні цінності, і це визначатиме різні типи поведінки та її результати.

Враховуючи зазначене вище, у якості *ідеального інтегрального результату навчально-виховного процесу позашкільного навчального закладу будемо розглядати соціально компетентну особистість, яка керується у власній діяльності моральними цінностями*. Отже, у ході дослідження будемо оперувати також категорією „*ціннісні орієнтації*”. У психологічній науці *ціннісні орієнтації* розглядають як важливий компонент світогляду особистості або групової ідеології, який виражає (представляє) переваги і прагнення особистості або групи по відношенню до тих чи інших узагальнених людських цінностей (благополуччя, здоров’я, комфорт, пізнання, громадянські свободи, творчість, праця тощо) [2]. Саме формування ціннісних

орієнтацій часто розглядається як основна мета і сутність виховання, на відміну від навчання.

Підкреслюючи значення цінностей у структурі компетентності, будемо враховувати сучасний стан педагогічної теорії і практики, зокрема стосовно виховних проблем. Актуальними у межах дослідження є сучасні наукові концепції і програми (Бех І.Д., Ганнусенко Н.І., Чорна К.І. *Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів; Програма „Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України”*, затверджена Наказом МОН України №1133 від 17.12.2007 р.). Щодо змісту виховання Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів визначає базовими гуманістичними цінностями, що характеризують індивідуальну культуру особистості, рівень її вихованості, добро, відповідальність, совість. У Програмі „Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України” сучасний зміст виховання розглядається як науково обґрунтована система загальнокультурних і національних цінностей та відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до суспільства і держави, інших людей, природи, мистецтва, самої себе.

У праці „Виховний потенціал початкової освіти” віцепрезидент АПН України О. Савченко говорить про цілі й цінності сучасної освіти.

Зокрема, про *освоєння цінностей культури* (підвищення загальної культури і самоцінності особистості, прилучення дітей до національних і загальнолюдських цінностей, що потребує культурологічної спрямованості змісту, методик освіти, „окультурення середовища”); *цінності громадянського виховання* (освіта утверджує і надалі має утверджувати цінності української національної ідеї, яка (на думку О. Савченко) інтегрує такі складники, як державність, демократія, добробут, працелюбність і відповідальність людей); *цінність екологічного світогляду* (екологічна освіта і виховання стають дедалі вагомішими складовими загальної і професійної культури людей; змінюються підходи у ставленні людини до природи: сучасному розумінню ставлення людства до природи відповідає не ідея антропоцентризму, а ідея коеволюції, спільної еволюції природи і суспільства, що передбачає партнерство людини з природою і суспільства з природою у незапрограмованому діалозі (М. Моїсеєв) [8].

Крім вище зазначених, О. Савченко підкреслює наступні цінності освіти: *здатність навчатися впродовж життя; мовна культура учнів; толерантність* (прийняття і правильне розуміння

багатоманітності культур нашого світу, форм самовияву і способів виявлення людської індивідуальності; толерантність – це гармонія в багатоманітності; це – чеснота, яка робить можливим досягнення миру); *здоров'я як цінність* [8]. Стан здоров'я учнів має стати обов'язковим критерієм якості шкільної освіти. Не можна здійснювати успішні зміни в освіті, не враховуючи їх вплив на здоров'я дітей. (Ця позиція була розкрита О. Савченко у процесі підготовки Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа)). Як зазначає Олександра Савченко, багато детермінант визначають стан здоров'я дітей. Серед них, з педагогічної точки зору, є дві найважливіші: якість організації навчально-виховного процесу в школі і духовне, фізичне емоційне благополуччя дітей у сім'ї [8].

Важливим питанням педагогічного дослідження є питання про діагностику досліджуваної якості.

Заслуговує на увагу науковий підхід до *діагностики компетентностей особистості Дж. Равена*, представлений у дослідницькій праці „Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы”. Зважаючи на роль мотивації та ціннісних орієнтацій у складі компетентності, автор розглядає двоступеневу модель вивчення компетентності: спочатку необхідно з'ясувати якого роду діяльністю людина прагне займатися, а потім – які компоненти компетентності вона у цій діяльності виявляє.

Дж. Равен наводить приклади, які ілюструють хибність спроб діагностики певних компетентностей учнів без врахування їхніх ціннісних орієнтацій та попереднього досвіду. Наприклад, індивід, який високо оцінює успіх у футболі, може проявляти у цій сфері більшу ініціативу, сприймати зворотній зв'язок з боку оточення, відшуковувати нові технічні прийоми, помічати схвалення або несхвалення з боку партнерів, проявляти волю й продовжувати займатися футболом, не зважаючи на труднощі тощо. Однак, за умови, якщо здібність цієї самої людини у здійсненні такої комплексної когнітивної, афективної, вольової та соціальної діяльності буде оцінюватися у сфері математики (не значущій для даного індивіда сфері) той, хто діагностує, може помилково зробити висновок, що ця людина не здатна до тих аспектів діяльності, про які йшла мова вище [7]. У цьому зв'язку Дж. Равен говорить про недостатнє врахування індивідуальних особливостей учнів (здібностей, інтересів тощо) у визначенні змісту загальної освіти та критеріїв оцінювання її результатів. На його думку, такий стан може призвести до помилкових і навіть аморальних висновків при оцінюванні можливостей учнів (у сенсі можливого нанесення збитків особистості і суспільству в цілому).

Щодо діагностики компетентності, Равен вважає доцільним застосовувати замість традиційних тестів діагностичні методики нового типу: техніку описових висновків, подієво-поведінкове інтерв'ю, процедуру виявлення ціннісних очікувань.

Отже, можемо узагальнити, що у сучасній педагогічній науці наявні різні визначення сутності категорії „соціальна компетентність”, проте більшість дослідників включають до структури соціальної компетентності знання, вміння та ціннісні орієнтації, надаючи останній складовій важливого значення; питання діагностики компетентностей особистості містить деякі нерозв'язані проблеми, зокрема пов'язані з недоцільністю застосування з метою оцінки компетентності традиційних тестових методик.

Матеріали статті, які відображають початковий етап здійснення дослідження, не висвітлюють проблему повною мірою, лише узагальнено представляють деякі її аспекти.

Список літератури

1. Болотов В., Сериков В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. – 2003. – №10. – С. 8-14.
2. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б.Г. Мещеряков, В.П. Зинченко. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. — 672 с. — (Большая университетская библиотека).
3. Гончарова-Горяньська М.В. Соціальна компетентність дошкільнят: поняття, зміст, формування в сучасних навчальних закладах // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. – Київ. – 2006. — С. 219-226.
4. Кононко О.Л. Соціальна компетентність старших дошкільників: типологія та умови ефективного виховання // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць – Київ. – 2006. – С. 211-218.
5. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. – К.: Віра Інсайт, 2000. – 444 с.
6. Равен Дж. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация. – М.: Когито-центр, 2002.
7. Равен Дж. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы: Пер. с англ. Изд. 2-е, испр. – М.: Когито-центр, 2001. – 142 с.
8. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О.Я. Савченко. 2-ге вид, доповн., переробл. – К.: Богданова А.М., 2009. – 226 с.
9. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ. – 1974. – С. 345.